

**ROBNA PROIZVODNJA I TRŽIŠTE U SAMOUPRAVNOM
DRUŠTVU — STAVOVI PLATFORME ZA
DESETI KONGRES SKJ**

Više od jedne decenije problemima robne proizvodnje u socijalizmu ekonomska teorija posvećuje posebnu pažnju. Ovo iz razloga, što pitanja vezana za kompleks robne proizvodnje i tržišta u socijalizmu nisu samo teorijskog značaja. Ona su duboko povezana sa daljim razvojem proizvodnih snaga i socijalističkih odnosa proizvodnje i na toj osnovi sa konkretnim merama i instrumentima privrednog sistema i privredne politike. I pošto se radi o fundamentalnim pitanjima razvoja socijalizma uopšte, razjašnjenje problema vezanih za robnu proizvodnju i tržište u socijalizmu imaju izuzetno veliki društveno-ekonomski a samim tim i idejno-politički značaj.

Razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa u nas, pojačao je napore na istraživanju i proučavanju ovih problema. Centralno mesto u brojnim studijama, istraživanjima i teorijskim raspravama uzimaju sledeća pitanja: nužnost i uzroci postojanja robne proizvodnje i tržišta u socijalističkom samoupravnom društvu i njihova društveno-ekonomska sadržina i obeležja; odnos između plana i delovanja zakona vrednosti; oblik cene u kome se ispoljava dejstvo zakona vrednosti itd.

Dosadašnje napore na tom planu, karakteriše pojava brojnih shvatanja, koja se ne razlikuju samo u finesama, već i u različitim polaznim osnovama, što je imalo za posledicu pojavu divergentnih gledišta koja idu iz jedne krajnosti u drugu, sa malim ili skoro nikakvim izgledima za njihovo usklađivanje. To potvrđuju dijametralno suprotna shvatanja o robnoj proizvodnji i tržištu koja se kreću u relacijama od potpune negacije do njihove fetišizacije. Ili shvatanja o odnosu plana i zakona vrednosti koja idu počev od njihove isključivosti, od apsolutizacije jednog i potpune negacije drugog. Zatim, velika neusaglašenost i različitost stavova o društveno-ekonomskim karakteristikama robne proizvodnje i tržišta. I najzad, postojanje niza teorija o istorijskom obliku cene kroz koju se ispoljava dejstvo zakona vrednosti.

I kao što je rečeno, ovakva shvatanja nemaju »čisto« teorijski i »čisto« ekonomski značaj. Visok stepen neusklađenosti stavova vodio je ne samo dezorijentaciji teorijske misli, već se veoma štetno odražavao i na razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa i izgradnju adekvatnog privrednog sistema koji bi obezbedio optimalan razvoj samoupravnog dru-

štva u celini. Različite ideološke i političke polazne osnove u pristupu ovim pitanjima otvorile su širok prostor za delovanje liberalističkih, tehnokratskih i birokratskih snaga u našem društvu. Zbog idejnog i političkog značaja ovih pitanja, Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog kongresa SKJ posvećuje poseban odeljak (Poglavlje IV, odelak 1.) robnoj proizvodnji i tržištu u socijalističkom samoupravnom društvu.

Polazeći od sagledane vizije daljeg razvoja samoupravnog društva, čije su revolucionarne postavke ozakonjene u novom Ustavu SFRJ i oslanjajući se na naučne rezultate koje je praksa verificirala, Platforma SKJ daje odgovore na kardinalna pitanja robne proizvodnje i tržišta kod kojih su se dosada pojavljivali divergentni stavovi. Platforma posebno ukazuje na one pravce i shvatanja koji su suprotni idejnim i političkim stavovima SKJ i koji su nanosili štetu daljem razvoju socijalističkih samoupravnih odnosa i izgradnji samoupravnog privrednog sistema.

*
*
*

1. Platforma SKJ polazi od stava »robna proizvodnja i tržište su kategorije nasledene iz klasnog društva, koje će radnička klasa u prelaznom periodu dugo nositi na svojim leđima«.

Ovim eksplicitnim stavom ukazano je na nužnost i karakter robne proizvodnje i tržišta u socijalističkom samoupravnom društvu. Pre svega, ističe se, da je robna proizvodnja i tržište nasleđe starog društva. Prema tome, ona nije i ne može biti ideal socijalizma, već breme za radničku klasu koje ona još dugo neće moći da skine sa svojih leđa.

Fundamentalno pitanje: nužnost postojanja robne proizvodnje i tržišta u socijalizmu moralo je jednom da bude skinuto sa dnevnog reda. Naime, dok je praksa u socijalističkim zemljama nedvosmisleno potvrđivala ne samo objektivnu nužnost postojanja robne proizvodnje i tržišta, već i njihov dalji razvoj — **ne ukidanje već širenje** — razna domaća shvatanja uporno su insistirala i insistiraju na njihovom ukidanju. Svoj oslonac ova shvatanja traže u dogmatskom tumačenju klasika. Klasici marksizma su na više mesta ukazivali da u socijalističkom društvu neće postojati robna proizvodnja. Da navedemo samo neka, koja se najčešće citiraju:

»Unutar kolektivnog, na zajedničkoj svojini baziranog društva, proizvođači ne razmenjuju svoje proizvode; ni rad koji je utrošen na proizvode ne pojavljuje se ovde **kao vrednost** tih proizvoda, kao neko materijalno svojstvo koje oni poseduju, jer sad već, suprotno onom što imamo u kapitalističkom društvu, individualni radovi postoje ne okolišno, nego neposredno kao sastavni delovi celokupnog rada.«¹⁾

»Prisvajanjem sredstava za proizvodnju od strane društva uklanja se robna proizvodnja, a s njom i vladavina proizvoda nad proizvođačima. Anarhija u društvenoj proizvodnji zamenjuje se svijesnom organizacijom.«²⁾

1) K. Marks: Kritika Gotskog programa, »Kultura, Beograd, 1959., str. 15/16
2) F. Engels: Anti Diring, »Naprijed«, Zagreb, str. 298.

Ovi i drugi stavovi klasika po pitanju robne proizvodnje otvorili su prostor za razvoj i širenje shvatanja o potpunoj negaciji robne proizvodnje u socijalizmu. Dogmatski pristup po pitanju robne proizvodnje nagovio je ove teoretičare da ćutke prelaze preko drugih značajnih stavova klasika o prelaznom periodu i socijalizmu, da ne shvate suštinu Marksove revolucionarne teorije.

Govoreći o socijalizmu kao nižoj fazi komunističkog društva Marks je ukazivao da će to društvo, pošto izlazi iz kapitalističkog, nositi ostatke starog društvenog poretka, tj. kapitalizma:

»Ovde imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvim se ono **razvilo** na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo **izlazi** s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi.«¹⁾

U »Komunističkom manifestu« Marks i Engels su pobrojali niz mera (deset) koje proleterijat posle preuzimanja vlasti treba da primeni. Klasici ukazuju da će te mere u različitim zemljama biti različite, ali pobrojane mogu imati opštu primenu u »najnaprednijim zemljama«. Među pobrojanim nema ni reči o ukidanju robne proizvodnje i tržišta. Šta više, neke od predloženih mera nedvosmisleno ukazuju na njihovo zadržavanje posle pobedonosne revolucije proleterijata kao napr. progresivno oporavljivanje, zadržavanje kreditnih odnosa (kredit pretpostavlja robno novčane odnose) itd.

Navedeni stavovi a i drugi (koji ovde nisu razmatrani zbog karaktera rada i prostora) ukazuju da su Marks i Engels smatrali, da će do ukidanja robne proizvodnje doći u izgrađenom socijalističkom društvu.

Lenjinovi stavovi o robnoj proizvodnji i tržištu u socijalizmu evoluirali su od njihove potpune negacije odmah posle pobedonosne proleteriske revolucije do njihovog ukidanja tek u izgrađenom socijalističkom društvu. Lenjin je još 1908. godine u »Agrarnom pitanju u rusiji krajem XIX veka« zastupao tezu o »uništenju robne privrede« u socijalizmu i nespoivosti socijalizma sa razmenom. Vođa revolucije i organizator socijalizma u prvim godinama socijalističke države—Lenjin bio je inicijator mnogih mera »ratnog komunizma« u periodu od 1918. do 1921. godine koje su označavale prelaz na naturalnu proizvodnju i raspodelu. Međutim, treba imati u vidu da je »ratni komunizam« bio rezultat objektivnih uslova. Rat i ratna razaranja, vojna intervencija, otpor svrgnute buržoazije, glad koja je teško pogodila mladu socijalističku zemlju zahtevali su najsvrsishodnije korišćenje i najracionalniju raspodelu raspoloživih materijalnih dobara.

Međutim, sa prevazilaženjem tih teškoća nauralna proizvodnja i raspodela počele su da budu smetnja bržem razvoju proizvodnih snaga i povećanja produktivnosti rada. Lenjin, kome je svaka dogmatska misao bila strana, kritički se osvrnuo na stavove o komunističkoj proizvodnji i raspodeli u zaostaloj zemlji:

1) K. Marks: Kritika Gotskog programa, str. 16.

»Mi smo računali — ili će možda biti tačnije reći: mi smo pretpostavljali bez dovoljno računa — da će o neposrednim zapovestima proleTERSKE države moći organizovati državnu proizvodnju i državnu raspodelu proizvoda komunistički — u sitno-seljačkoj zemlji. Život je pokazao našu grešku.«¹⁾

Uviđajući grešku Lenjin razrađuje principe nove ekonomske politike (NEP) kojima se daje daleko širi prostor razvoju robnonovčanih odnosa i tržišta između državne industrije i sitnoseljačke poljoprivrede, državnog i privatnog sektora, dok se u okviru državnog sektora prelazi se na »privredni račun«.

Na mere nove ekonomske politike koje su značile širenje tržišnog načina privređivanja, Lenjin je gledao kao na nužnost datog stepena u razvitku socijalizma i kao na osnovnu »kariku« u »istoriskom lancu događaja«, čije savlađivanje omogućava prelaz na sledeću kariku i zadržavanje celog lanca.

»U oblasti rada o kojoj je reč kariku u ovom momentu predstavlja oživljavanje unutrašnje trgovine i pravilno državno regulisanje (usmeravanje) te trgovine. Trgovina — to je ona »karika« u istoriskom lancu događaja, u prelaznim oblicima naše socijalističke izgradnje 1921-1922. god., »za koju treba da se svom snagom uhvatimo« mi proleTERSKA država vlast, mi rukovodeća komunistička partija. Ako se sada za tu kariku »uhvatimo« dovoljno čvrsto, mi ćemo u najbližoj budućnosti sigurno ovladati celim lancem. Inače celim lancem nećemo ovladati, temelj socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa nećemo sagraditi.«²⁾

Lenjin je u brojnim člancima, govorima i raspravama posvećenih sprovođenju nove ekonomske politike isticao neophodnost robne proizvodnje u prelaznim oblicima socijalističke, izgradnje. Za Lenjina je robna proizvodnja u socijalizmu bila ostatak starog društva, koji će preovlađivanjem socijalističkih odnosa proizvodnje biti prevaziđen.

Dalji razvoj teorije i prakse u pitanjima robne proizvodnje u Sovjetskom Savezu nalazi se u potpunom raskoraku. Dok je ekonomska teorija u raznim varijantama ponavljala da je robna proizvodnja rezultat postojanja nesocijalističkih oblika privređivanja i da je socijalizam nespojiv sa robnom proizvodnjom, dotle je praksa delovala, u obrnutom pravcu. Socijalistički sektor privređivanja postao je dominantan. U 1940. godini socijalistički sektor je zahvatio 99,9% setvenih površina, učestvovao u ukupnom proizvodnji ne samo što nije ukinuta. Proizvodi socijalističkog sektora, kinom dohotku sa 99,99%.³⁾

Na osnovu ovakvog razvoja, trebalo je, polazeći od vladajućih teoriskih postavki očekivati ukidanje robne proizvodnje. Međutim, robna proizvodnja ne samo što nije ukinuta. Proizvodi socijalističkog sektora, koji je apsolutno gospodareći oblik privređivanja, sve više i kompleksnije

1) V. I. Lenjin: Izabrana dela, knj., 14, »Kultura«, Beograd, 1960., str. 395.

2) V. I. Lenjin: O značaju zlata sada i posle potpune pobeđe socijalizma — Članak objavljen u »Pravdi« br. 52 od 6-7. novembra 1921. god. — V. I. Lenjin: Izabrana dela, knj. 14, str. 421-422.

3) Dr A. Vacić: Uzroci robne proizvodnje u socijalizmu, Naučna knjiga«, Beograd, 1966., str. 85.

dobijaju karakter robe. Što više, pod pritiskom prakse, šezdesetih godina (1958.) dolazi i do zvaničnog napuštanja decenijama vladajuće teorije da sredstva za proizvodnju nisu roba s obzirom da pripadaju državnom socijalističkom sektoru privređivanja.

Tumačenje, da je robna proizvodnja u socijalizmu rezultat nesocijalističkih oblika privređivanja mogla su se nekada prihvatati iz razloga, što su nedovoljno razvijeni socijalistički oblici privređivanja onemogućavati teoriji da sagleda suštinu pojava. Međutim, kada su socijalistički odnosi postali dominantni i kada se, sa druge strane, robna proizvodnja, uprkos svim ograničenjima koja joj je teorija nametala, probijala u sve pore socijalističkog sektora privređivanja, teško je razumeti uzroke ovakvog razmimoilaženja teorije i prakse. U tom pogledu, potpuno se možemo složiti sa mišljenjem profesora dr. A Vacića, da osnovne razloge za takva shvatanja treba tražiti u dogmatizmu:

»Time je, u stvari, pala i koncepcija o nesocijalističkim oblicima privređivanja kao osnovnom uzroku robne proizvodnje u socijalizmu. U tom smislu njeno održavanje i obnavljanje u kasnijim etapama razvoja, kao i dugogodišnje održavanje stavova o nerobnom karakteru socijalističke privrede, može se objasniti samo kao anahronizam nastao na osnovu prisustva značajnih elemenata dogmatizma u ekonomskoj teoriji socijalizma.«¹⁾

Stvaranje niza socijalističkih zemalja iza drugog svetskog rata nametalo je takođe potrebu teorijskog razmatranja i praktičnog razrešavanja problema vezanih za robnu proizvodnju. I u svim slučajevima praksa je nepobitno potvrđivala činjenicu, da je u početnim fazama izgradnje socijalizma iz objektivnih razloga dolazilo do ograničavanja robne proizvodnje (rat, ratna razaranja, eksproporcija buržoazije, nužnost državne intervencije u prevođenju kapitalističke privrede na socijalističke oblike privređivanja itd.). Međutim, ukoliko su socijalistički oblici privređivanja postajali odlučujući i ukoliko su se proizvodne snage više razvijale, utoliko je i nužnost postojanja robne proizvodnje bivala sve očiglednija.

Postojanje i dalje razvijanje robne proizvodnje u svim socijalističkim zemljama najbolja su verifikacija stavova iznetih u Platformi da su robna proizvodnja i tržište nasleđe starog društva i da će ih »radnička klasa dugo nositi na svojim leđima«.

Drugi kompleks pitanja odnosi se na uzroke postojanja robne proizvodnje u socijalizmu. U pristupu ovom pitanju javljaju se dva gledišta. Prvo, da nauka mora da otkrije uzroke postojanja robne proizvodnje u socijalizmu, jer od toga zavisi i način razrešavanja mnogih pitanja u izgradnji socijalističkog privrednog sistema.²⁾ I drugo stanovište, koje pola-

1) Isto, str. 96.

2) »Da se ne bi ostalo na nivou koji samu pojavu izjednačava sa zakoničnošću, u kom slučaju nauka ne bi ni bila potrebna, ekonomska nauka mora dati zadovoljavajuće objašnjenje razloga njenog ranijeg nećiranja i uzroka njenog današnjeg postojanja. Bez takvog objašnjenja saglasnost ekonomista da je robna proizvodnja u socijalizmu nužna ostaje formalnog karaktera i onemogućava formulisanje zajedničkog pristupa socijalističkom privrednom sistemu.

Dr. A. Vacić: Robna proizvodnja u socijalizmu, Politička ekonomija socijalizma, »Rad«, Beograd, 1966., str. 272/3.

zi od činjenice da je dosadašnja praksa potvrdila postojanje robne proizvodnje u socijalizmu i da samim tim, pitanje uzroka ima drugostepeni — teorijski značaj.¹⁾

Još je veća nesaglasnost i neujednačenost stavova ekonomskih teoretičara i u nas i u svetu, kada se radi o uzrocima postojanja robne proizvodnje u socijalizmu. Pobraćemo neka mišljenja, ne ulazeći pri tom u njihova detaljnija objašnjenja, argumentaciju, stepen zastupljenosti i kritiku.

Različita tumačenja uzroka robne proizvodnje u socijalizmu nalaze osnove u različitom metodološkom i sadržinskom pristupu. Uzroci robne proizvodnje objašnjavaju se (bez ikakve pretenzije autora za rangiranje): postojanjem različitih oblika svojine; nedovoljno razvijenim proizvodnim snagama, koje ne omogućavaju raspodelu prema potrebama; nedovoljno razvijenim oblicima svesnog usmeravanja razvitka proizvodnih snaga, tako da rad još nije dobio neposredno društveni karakter; različitim stepenom razvitka pojedinih preduzeća, privrednih grana i regiona; društvenom podelom rada; različitom kvalifikacijom radova i potrebom njihovog svođenja na zajednički imenitelj; potrebom robne razmene sa inostranstvom itd.

Platforma SKJ ne ulazi u objašnjenje, niti zauzima stav po ovim pitanjima jer ona nemaju onaj idejni i politički značaj u borbi SKJ za razvoj socijalističkog samoupravnog društva, kao što su pitanja postojanja i karaktera robne proizvodnje.

2. Platforma SKJ veoma precizno utvrđuje nužnost i karakter tržišta u socijalizmu. Neodrživi i idejno neprihvatljivi za SKJ su dijametralno suprotni stavovi da je tržište nespojivo sa socijalizmom, ili pak, da da je postojanje tržišta neko posebno svojstvo socijalizma.

»Nije tačno (precizno) suprotavljanje socijalizma sa tržištem socijalizmu (tobož bez njega, niti je tržište neka posebno svojstvo socijalizma.« (Platforma SKJ).

Tržište u socijalizmu treba da izražava samoupravne produkcijske odnose. Divergentni stavovi po pitanju tržišta proizilaze iz ideoloških i klasnih osnova neprihvatljivih za socijalističke samoupravne odnose.

Pre svega, negiranje tržišta u socijalizmu, shvatanja o nespojivosti tržišta sa socijalizmom su izraz birokratizma i tehokratizma. U njihovoj osnovi leži težnja za birokratskim i tehokratskim otuđenjem proizvođača od sredstava za proizvodnju i proizvoda rada. Ovakva shvatanja sprečavaju razvoj samoupravnih produkcijskih odnosa i vuku nazad, na ponovno uspostavljanje već prevaziđenih starih odnosa, karakterističkih za početne faze socijalizma.

»Otuda nije nimalo slučajno što se čim su se počeli oslobađati društveni odnosi na bazi samoupravljanja, odmah postavio problem nejednakosti i socijalnih razlika. Pa, pošto se one javljaju u uslovima robne

1) »Smatramo da su ove razlike drugostepenog (akademskog, teorijskog) značaja i da bitno ne remete u principu zajedničko gledanje ekonomista i praktičara na ove probleme.«

Dr I. Maksimović: Razmišljanja o nekim teorijskim i idejnim pitanjima robne proizvodnje povodom našeg privrednog sistema, Ekonomist, br.2-3, 1964., str. 210.

proizvodnje, postoje tendencije da se tržište istisne i ojača etatizam. Takv tendencije vraćaju razvoj natrag, što u sadašnjim uslovima objektivno vodi restauraciji starih odnosa.« (Platforma SKJ).

Sa druge strane fetišiziranje i glorifikacija tržišta, automatski rešava sve probleme socijalizma i socijalističke proširene reprodukcije vodila su kapitalističkom otuđenju sredstava za proizvodnju i proizvoda rada od proizvođača, vraćanju na kapital-odnos i u konačnom ishodu na restauraciju kapitalizma.

»I nas je, naročito do formulisanja ustavnih amandmana, vladao fetišizam tržišta. Ono je trebalo da bude »slobodno«, da se otrgne ispod državnog starateljstva i da bude sveobuhvatno. Tako bi ono samo, automatski, ili gotovo automatski, rešavalo sve probleme. Zaboravljeno je pri tome da ono mora odražavati društvene odnose u proizvodnji. Autorima se činilo da ono samo stvara te odnose. A za takvo »slobodno« stvaranje društvenih odnosa mnogi su se i zalagali.« I dalje: »zahtev, pak za »slobodnim« tržištem potiče od onih koji teže da se odnosi menjaju u korist »kapitala, tj. otuđenih društvenih sredstava.« (Platforma SKJ).

Iz ovakvih shvatanja proizašli su zahtevi za »tržištem radne snage« i »tržištem kapitala«. Zahtev za tržištem radne snage je nespojiv sa socijalističkim samoupravnim odnosima jer se zasniva na otuđenosti proizvođača od sredstava za proizvodnju i najamnim radnim odnosima. Radna snaga je postala subjekt proizvodnje i nosilac samoupravnih produkcionih odnosa. »Ona zahteva da se društvena sredstva upotrebljavaju prema njenim potrebama, a ne ona prema potrebama sredstava.«

Zahtev za »tržištem kapitala« zbog ostataka kapitalističkog načina proizvodnje nije »sasvim nemoguće«... »ali je ipak neostvarljiv bez dubokog koraka natrag u osnovnim produkcionim odnosima.« On bi imao za posledicu zadržavanje eksploatacije i otuđenost proizvođača od viška rada.

Polazeći od činjenice da postoje i da će postojati kreditni odnosi između organizacija udruženog rada u cilju prikupljanja raspoloživih sredstava i njihovog usmeravanja i korišćenja za brži razvoj pojedinih radnih organizacija ili izgradnju objekata od šireg društvenog značaja, Platforma SKJ ističe mogućnost stvaranja izvesnih oblika tržišta finansijskih sredstava. Predmet kupovine i prodaje će biti hartije od vrednosti koje proističu iz funkcije novca kao platežnog sredstva: menice, čekovi, obveznice raznih zajmova, blagajnički zapisi itd. To su hartije od vrednosti koje ne mogu da obezbede trajna prava, već se prava po njima gase izmirenjem obaveza.

Akcije i druge hartije od vrednosti koje po osnovu prava svojine obezbeđuju učešće u dohotku i koje su izraz kapitalističkih odnosa proizvodnje i grupno-svojinskih odnosa neprihvatljivi su za socijalističko samoupravno društvo. Novi ustav onemogućava takve odnose, pa se u tom smislu ne mogu kod nas javiti ni takvi vrednosni papiri, niti postati predmet kupovine i prodaje na tržištu finansijskih sredstava.

Platforma SKJ ukazuje na štetne tendencije koje su se dosada pojavljivale u formiranju i razvoju tržišta u nas. Pre svega radi se o zatvaranju tržišta počev od radne organizacije preko opštine do republike. Ovakve

tendencije često su se prikrivale parolama o jačanju demokratije, a u suštini veoma štetno su se odražavale na dalji razvoj samoupravljanja i integraciju udruženog rada u društvenim razmerima.

»Međutim, takve autarhične tendencije u privredi i na tržištu potkopavale su razvoj samoupravnih odnosa i otežavale proces udruživanja rada i sredstava organizacija udruženog rada. U suštini, time se bežalo od bitke za samoupravne odnose.« (Platforma SKJ).

Sa druge strane, koristeći »slobodu« tržišta velike organizacije su uspostavljale svoj monopolitički položaj. I zatvaranje tržišta i pojava monopolitičkih tendencija na njemu negativne su se odražavali na razvoj samoupravnih odnosa.

Samoupravni odnosi pretpostavljaju razvoj takvog jedinstvenog tržišta kojim će vladati udruženi rad. »na bazi samoupravnog sporazumevanja, društvenog dogovaranja i samoupravnog planiranja« i na kome će neposredni proizvođači i privreda u celini i radni ljudi u društvenim delatnostima moći intenzivnije da deluju »na regulisanje odnosa na tržištu i time na otklanjanje svih onih pojava i tendencija koje su suprotne kursu razvoja socijalističkih samoupravnih odnosa.«

Jedinstveno jugoslovensko tržište čija su obeležja data u novo Ustavu SFRJ, treba da obezbedi odlučujuću ulogu samoupravno udruženog rada i dalji razvoj samoupravnih socijalističkih odnosa uz puno poštovanje i jačanje ravnopravnosti, bratstva i jedinstva svih naših naroda i narodnosti.

3. Roba je proizvod ljudskog rada namenjen tržištu. Razmenu reguliše vrednosni odnos. Roba istovremeno odražava odnose ljudi koji se izražavaju putem stvari. Kao istorijska i društvena kategorija ona sadrži odnose i karakteristike onog oblika proizvodnje čiji je materijalno-predmetni izraz. Zbog toga i društveno-ekonomska obeležja robne proizvodnje u socijalističkom samoupravnom društvu imaju strogo klasni karakter i izražavaju suštinu samoupravnih produkcionih odnosa.

»Osnovu ovih odnosa čini društveno-ekonomski položaj radnog čoveka koji mu osigurava da, radeći sredstvima u društvenoj svojini i odlučujući neposredno i ravnopravno s drugim radnim ljudima u udruženom radu o svim poslovima društvene reprodukcije u uslovima i odnosima međusobne zavisnosti, odgovornosti i solidarnosti, ostvaruje svoj lični materijalni interes i pravo da se koristi rezultatima svoga tekućeg i minulog rada i tekovinama opšteg materijalnog i društvenog napretka, da na toj osnovi što potpunije zadovoljava svoje lične i društvene potrebe i da razvija svoje radne i druge stvaralačke sposobnosti.«¹ (Ustav SFRJ, Osnovna načela.)

Polazeći od tako koncipiranih odnosa proizvodnje roba u socijalističkom samoupravnom društvu menja društveno-ekonomska obeležja u odnosu na istorijske oblike koji su joj prethodili i dobija novu sadržinu i obeležja. Pre svega, roba ne sadrži u sebi najamni radni odnos i otuđeni višak rada. Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju negira kako privatno-kapitalističku, tako i državnu svojinu. Proizvod nije više otuđen od proizvođača i ne pripada privatnom vlasniku sredstava za proizvodnju. Sa druge strane, ne postoji monopol vlasti i svojine nad sredstvima za proizvodnju od strane države ili nekog drugog centra otuđene ekonomske moći koji

bi po tom osnovu raspolagao proizvodom i viškom rada a radnika svodio na objekt proizvodnje u njegovo učešće u raspodeli samo na vrednost sredstava za reprodukciju radne snage.

Sušтина socijalističkih samoupravnih produkcionih odnosa sastoji se u tome, da udruženi proizvođači radeći sa sredstvima u društvenoj svojini odlučuju o svim bitnim pitanjima proizvodnje raspodele, razmene i potrošnje, tj. da ovladavaju celinom procesa društvene reprodukcije.

Kompleks samoupravnih produkcionih odnosa daleko je širi od same kategorije dohotka-jednog od osnovnih principa prisvajanja i raspolaganja proizvodom od strane udruženih proizvođača. Oni samostalno raspodeljuju dohodak prema minulom i živom radu obezbeđujući na taj način svoj materijalni interes, ali sa druge strane odlučuju i o vjličini i upotrebi dohotka za proširenu reprodukciju, i zadovoljenje ostalih društvenih potreba. Međutim, samoupravljanje se time ne iscrpljuje. Udruženi proizvođači, ne samo u osnovnoj organizaciji već i u društvenim razmerama obezbeđuju klasni interes integracijom udruženog rada kroz samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje i određuju svoje odnose na način koji najviše odgovara ljudskoj prirodi, tj. polazeći od principa solidarnosti, ravnopravnosti, demokratičnosti i socijalističkog humanizma uopšte. Takvi produkcionni odnosi omogućavaju svakom radniku u udruženom radu da svestrano razvija sve svoje sposobnosti, tj. da postoje stvaralac.

Ustavom zajemčeni samoupravni produkcionni odnosi u potpunosti odgovaraju Marksovoj koncepciji socijalizmu — nižoj fazi komunističkog društva, u uslovima još nedovoljno razvijenih snaga kada problemi materijalne proizvodnje i na toj osnovi ograničenje mogućnosti zadovoljavanja potreba ljudi utiču, da je rad još »određen nevoljom i spoljašnjom svrshodnošću«:

»Sloboda se u ovoj oblasti može sastojati samo u tome da udruženi čovek, udruženi proizvođači, racionalno uredi ovaj svoj promet materije sa prirodom, da ga dovedu pod svoju zajedničku kontrolu, umesto da on njima gospodari kao neka slepa sila; da ga vrše sa najmanjim utroškom snage i pod uslovima koji su najdostojniji i najadekvatniji ljudskoj prirodi. Ali to uvek ostaje carstvom nužnosti. Sa one strane njega počinje razvitak ljudske snage, koja je svrha samom sebi, pravo carstvo slobode, ali koje može da procveta samo na onom carstvu nužnosti kao svojoj osnovici. Skraćenje radnog dana jeste osnovni uslov.«¹⁾

Te i takve odnose robna proizvodnja u samoupravnom društvu treba da izražava. Međutim, robna proizvodnja stvara nejednakosti u društvu, ali istovremeno izražava i »nejednakosti nasledene iz kapitalističkih društvenih odnosa koje su ugrađene u nove odnose«. Zbog toga robna proizvodnja i nije ideal socijalističkog društva. Udruženi proizvođači moraju činiti svesne napore na otklanjanju nejednakosti koje sobom nosi robna proizvodnja. Bitna pretpostavka za to je dalje dosledno razvijanje samoupravnih odnosa proizvodnje, visok stepen integracije i organizovanosti udruženih proizvođača, tako da mogu svesno korigovati i usmeravati tr-

1) K. Marks: Kapital, tom III, K. Marks-F. Engels: Dela, tom 23 »Prosveta«, Beograd, 1972. god. str. 682.

žišne tokove ne dozvoljavajući pri tom, da robna proizvodnja dovede do negacije principa solidarnosti ali isto tako vodeći računa da se kroz te korekcije ne destimuliše stvaralaštvo i rad:

»Bitna pretpostavka za prevazilaženje elemenata nejednakosti na području robne proizvodnje nalazi se u daljem razvoju samoupravnih socijalističkih odnosa, proizvodnih snaga društva, organizovanog samoupravnog i društvenog korigovanja tržišnih tokova, uz ugrađivanje elemenata socijalističke solidarnosti u meri koja ne destimuliše stvaralaštvo i rad.« (Plaforma SKJ).

4. Robna proizvodnja u samoupravnom društvu u kome celovito dominira udruženi rad ni u kom slučaju ne može automatski, sama po sebi da izrazi kompleks samoupravnih produkcionih odnosa.

Robna proizvodnja, kao što je već rečeno, je nasleđe starog društva i nužnost određenog stepena razvitka proizvodnih snaga. Postojanje robne proizvodnje očito pokazuje da rad još nije dobio neposredno društveni karakter. Zbog toga, iako je u samoupravnom društvu izmenjena suština i sadržina produkcionih odnosa koje roba izražava, ona i dalje zadržava bitna svojstva koja su joj imanentna. I u samoupravnom društvu roba predstavlja dijalektičko jedinstvo suprotnosti između konkretnog i apstraktnog rada, upotrebne vrednosti i vrednosti individualnog i društvenog karaktera rada. Ali ove protivurečnosti nemaju više antagonistički-klasni karakter. Ovo iz razloga, što celokupnim procesom društvene reprodukcije dominira udruženi rad. Ukidanje privatno-kapitalističke svojine, državno-svojinskog monopola i grupno-svojinskih odnosa raznih centara otuđene ekonomske moći onemogućavaju bilo kakav oblik eksploatacije po osnovu prava svojine nad sredstvima za proizvodnju. Odnosi proizvodnje zasnovani na društvenoj svojini nad sredstvima za proizvodnju omogućavaju udruženom radu prevazilaženje protivurečnosti sadržanih u robnoj proizvodnji.

Konkretan i apstraktan rad čine i dalje sadržinu rada uloženog u robi. Konkretan rad kao tvorac upotrebne vrednosti a apstraktan rad kao tvorac vrednosti. Protivurečnost između konkretnog i apstraktnog rada, upotrebne vrednosti i vrednosti postepeno se prevazilazi. Konkretan rad i upotrebna vrednost postaju sve značajniji. Samoupravnim planiranjem vrši se raspodela udruženog rada na pojedine oblasti i grane i na toj osnovi proizvodnja se sve neposrednije povezuje sa potrebama društva. Konkretan rad i upotrebna vrednost dobijaju sve veću afirmaciju i postepeno potiskuju primat apstraktnog rada i vrednosti, što je bilo karakteristično za kapitalistički način proizvodnje.

Međutim, i u samoupravnom društvu roba se realizuje kao vrednost. Kategorija vrednosti ostaje i dalje faktor primarne raspodele. Ona je istovremeno i sintetički pokazatelj produktivnosti rada i odlučujući čini-lac u društvenoj raspodeli. Kategorija vrednosti u primarnoj raspodeli određuje veličinu dohotka. Udruženi proizvođači raspolažu ukupnim dohotkom koji se stvara u datoj organizaciji i dohotkom koji im pripada po osnovu udruživanja rada i sredstava sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada. Veličina dohotka osnovne organizacije udruženog rada zavisi u prvom redu od realizovane vrednosti na tržištu i od ukupne ekonomije u minulom i živom radu u procesu proizvodnje. Otuda proizilazi

interes proizvođača da najracionalnije organizuju proces proizvodnje. Sa druge strane, ukupan dohodak osnovne organizacije udruženog rada zavisi i od dela dohotka koji im pripada po osnovu udruživanja rada i sredstava sa drugim organizacijama udruženog rada. Iz ovoga proizilazi interes udruženih proizvođača da najracionalnije koriste i usmeravaju sredstva sa kojima raspolažu. Da li će raspoloživi dohodak i sredstva koristiti u svojoj osnovnoj organizaciji ili će ih udruživati sa drugim osnovnim organizacijama zavisiće u prvom redu od ekonomskih efekata odnosno od visine dohotka koji će se na jedan ili drugi način ostvariti. Na ovaj način, udruženi rad postaje isključivi nosilac celokupne društvene reprodukcije a njegov interes garancija da će se sva raspoloživa sredstva i dohodak najracionalnije koristiti.

Socijalistički samoupravni odnosi treba da obezbede i prevazilaženje osnovne protivurečnosti svake robne proizvodnje, pa i robne proizvodnje u samoupravnom društvu - protivurečnosti između individualnog i društvenog karaktera rada. Osnovna organizacija udruženog rada, kao proizvodna ćelija samoupravnog društva radi sa sredstvima koja se nalaze u društvenoj svoini, ali koja mogu biti višeg ili nižeg organskog sastava. Stepentehničke pripremljenosti zavisiće u prvom redu od odluka proizvođača u osnovnoj organizaciji udruženog rada o načinu korišćenja raspoloživog dohotka, kao i od odluka o udruživanju sredstava sa drugim osnovnim organizacijama udruženog rada. Sa druge strane, osnovne organizacije udruženog rada iz objektivnih ili subjektivnih razloga imaće i različiti nivo organizacije rada, stepen korišćenja kapaciteta, različiti nivo kvalifikacije i umešnosti radnika itd. Ukratko, sve osnovne organizacije udruženog rada koje proizvode kvalitativno isti, ili približno isti proizvod neće imati istu produktivnost rada. One će izlaziti na tržište sa različitim individualnim vrednostima. Međutim, i u samoupravnom društvu društveno potrebno radno vreme će biti regulator vrednosti robe, a ne individualno radno vreme i individualna vrednost. Samim tim, osnovne organizacije udruženog rada dolaze u situaciju da realizuju veći ili manju vrednost od stvorene. Zakoni robne proizvodnje nagone osnovne organizacije udruženog rada da neprekidno povećavaju produktivnost rada, jer će im od toga zavisiti i dohodak sa kojima raspolažu. Različiti stepen produktivnosti u osnovnim organizacijama udruženog rada dovodiće i do nejednakosti u raspodeli dohotka. Ova nejednakost će se otklanjati s jedne strane, naporima proizvođača u osnovnoj organizaciji udruženog rada da povećaju produktivnost, a sa druge, »ugrađivanjem elemenata socijalne solidarnosti i uzajamnosti u meri koja ne destimulira stvaralaštvo i rad.«

Drugo pitanje vezano za protivurečnost između individualnog i društvenog karaktera rada u robnoj proizvodnji u samoupravnom društvu odnosi se na društveno-priznato radno vreme. Društveno-potrebno i društveno-priznato radno vreme podudaraju se samo u uslovima podudaranja ponude i tražnje, odnosno ukoliko je izvršena srazmerna podela društvenog rada na pojedine privredne oblasti i grane. Proizvođači u osnovnim organizacijama udruženog rada u sadašnjim uslovima i načinu planiranja nisu mogli znati unapred u kojoj je meri roba koju proizvede društvu potrebna. Kraće rečeno, proizvođači u osnovnim organizacijama udruženog rada ne znaju unapred koliko će im društvo priznati uloženi rad, tj. u kojoj će meri njihov rad dobiti potvrdu celokupnog udruženog rada.

Prevazilaženje ove protivurečnosti-odnosno stiljije na tržištu tražba da se postigne samoupravnim planiranjem svih subjekata u našem društvu počev od radnika u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada, radnih ljudi u interesnim i drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama i društveno političkim zajednicama. Ovladavanje celokupnim procesom društvene reprodukcije zahteva visok stepen integracije, povezanosti i kooperaciji u udruženom radu.

»Bitnu karakteristiku samoupravnom planiranju daje planiranje i programiranje rada i razvoja koje se ostvaruje u različitim oblicima udruživanja, međusobnog povezivanja i saradnje, koje proizilazi iz udruživanja rada i sredstava unutar udruženog rada, počev od osnovne organizacije udruženog rada, preko zajednice osnovnih organizacija udruženog rada, radnih organizacija i drugih oblika organizovanja udruženog rada i njegovog trajnog povezivanja u reprodukcijom procesu.« (Platforma SKJ).

I u meri u kojoj samoupravno planiranje, samoupravno sporazumevanje, društveno dogovaranje i organizovana akcija svih subjekata samoupravnog društva doprinosi ovladavanju celokupnim procesom društvene reprodukcije udruženog rada u toj meri će se i razrešavati protivurečnost između individualnog i društvenog karaktera rada u robnoj proizvodnji samoupravnog društva, odnosno savladivati stihija tržišta. Na toj osnovi, doći će do ukidanja fetiškog karaktera robe u kome se odnosi između ljudi uspostavljaju iza njihovih leđa (čak i u uslovima kada su ukinute sve sile iznad udruženog rada i svi centri otuđene ekonomske moći). Pri tome, imajući u vidu da je robna proizvodnja i tržište nasleđe starog društva, samoupravno društvo se ne odriče potrebe »organizovanog samoupravnog i društvenog korigovanja tržišnih tokova«.

5. Svaki istoriski oblik robne proizvodnje ima svoje specifičnosti u načinu delovanja zakona vrednosti. Te specifičnosti dolaze do izražaja kroz oblik cene i način njenog formiranja. Upravo, »radi se o instrumentima tog priznanja i o pitanju kome se to priznaje« — odnosno u »kojoj se meri nečiji rad opravdao kao društveno potreban i društveno priznat«. Robna proizvodnja u samoupravnom društvu izražava samoupravne produkcione odnose i suština problema svodi se u kom istoriskom obliku deluje zakon vrednosti i koji je oblik cene kroz koju se on izražava.

Zadnjih godina, ovom problemu se u nas posvećuje posebna pažnja. Objavljeno je više naučnih studija, zbornika i monografija, održano je više naučnih rasprava i obavljena obimna empirička istraživanja. Međutim, jedinstvenih naučnih stavova po ovom pitanju nema. Platforma SKJ ukazuje na velike istraživačke napore učinjene u tom pravcu, ali i na činjenicu da sama »praksa nije stabilizovala elemente cene« i da »će tu biti potrebno još mnogo istraživanja i proveravanja«.

Platforma SKJ kategorički odbacuje »cenu proizvodnje« koja izražava kapitalističke odnose proizvodnje a obuhvata: cenu koštanja ($c+v$) plus prosečan profit (pp) (u poljoprivredi i rentu).

Platforma SKJ odbacuje i »vrednosnu cenu« ($c+v+m$) kao istorijski oblik delovanja zakona vrednosti u prostoj robnoj proizvodnji. Polazne teorijske pretpostavke za »vrednosnu cenu« su: udruženi proizvođači su vlasnici sredstava za proizvodnju a tržište im priznaje prosečan rad. Međutim, društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju ni u kom

slučaju ne može se izjednačiti sa grupnom svojinom. Sa druge strane, dostignuti stepen razvitka proizvodnih snaga i celina samoupravnih odnosa proizvodnje nikako se ne mogu izraziti kroz »vrednosnu cenu«.

»Ne može se ići natrag. Odnosa za »vrednosnu cenu« u nas nema. Nema povratka na vlastita privatna sredstva proizvodnje, a vraćanje sredstava, sada već društvenih, proizvođačima ne znači da se ova vraćaju u njihovo privatno vlasništvo.« (Platforma SKJ).

Istovremeno Platforma SKJ ukazuje i na objektivne teškoće koje se javljaju kod naučnog sagledavanja istoriskog oblika cene u robnoj proizvodnji samoupravnog društva. Kao osnovni razlog navodi se činjenica »što je obrtni ciklus (kružno kretanje) u proizvodnji duži nego što odgovara stepenu razvoja naših proizvodnih snaga.«

Ne ulazeći u razloge ovog produženja, treba istaći da se ono negativno odražava na brže izjednačavanje nejednakosti koje sobom nosi robna proizvodnja, što otežava sagledavanje zakonitosti u obrazovanju cena. To uspoeno kružno kretanje dezorijentiše udružene proizvođače u pogledu donošenja blagovremenih i pravilnih odluka u cilju prilagođavanja proizvodnje potrebama tržišta. Iz tih razloga je i uticaj cena na ponudu i tražnju i obrnuto, suviše spor a odstupanja društveno-priznatog od društveno potrebnog rada postaju značajna i kvantitativno i po vremenskom trajanju.

Svi problemi na ovom planu proizilaze iz otuđenosti proizvođača od viška rada i nemogućnosti da ga sami neracionalnije koriste i usmeravaju. Reproductivna sposobnost organizacija udruženog rada bila je neznatna i gotovo dovedena do nivoa proste reprodukcije. Viškom rada raspolagali su razni centri otuđene ekonomske moći koji su ga neracionalno usmeravali ne vodeći računa o perspektivnim i tekućim potrebama naše zemlje, ne poštujući ekonomske kriterije kod plasmana, zapostavljajući pri tom interese radničke klase. Zbog toga je i došlo do ekspanzije pre-rađivačke industrije zasnovane na uvozu reopromaterijala, do dupliranja kapaciteta a zapostavljanja energetike, razvoja sirovinske baze i polio-privredne proizvodnje. Sa druge strane, ni državni kapital - državna briga o proširenoj reprodukciji i razna birokratsko-etatiistička otuđenja viška rada nisu mogla da obezbede perspektivu i skladan razvoj proizvodnih snaga društva.

Otuđenje viška rada od onih koji ga stvaraju i nedovoljna povezanost viška rada sa razvojem proizvodnih snaga bili su osnovni uzroci nestabilnosti u privredi, neusklađenosti ponude i tražnje, što je sve stvaralo gotovo neopremostive teškoće i pored ogromnog naučno-istraživačkog rada, da se otkrije i verficira u praksi istoriski oblik obrazovanja cena u robnoj proizvodnji samoupravnog društva.

* * *

Platforma za pripremu stavova i odluka Desetog Kongresa SKJ predstavlja krupan idejni i politički doprinos rasvetljavanju brojnih problema vezanih za robnu proizvodnju i tržište u socijalističkom samoupravnom društvu. Ona je istovremeno i dragocen doprinos ekonomskoj teoriji.

Platforma je dala jasan odgovor na fundamentalna pitanja robne proizvodnje u samoupravnom društvu. Pre svega, ona je jasno razgraničila birokratsko-etatiistička i liberalistička shvatanja od stavova SKJ po osno-

vnim pitanjima vezanim za robnu proizvodnju i tržište u socijalističkom samoupravnom društvu. Idejne osnove popune negacije robne proizvodnje i tržišta, negacije delovanja zakona vrednosti i apsolutiziranja centralističkog planiranja leže u birosratsko-etatističkim shvatanjima. Sa druge strane, glorifikacija i fetišiziranje robne proizvodnje, negacija planiranja i apsolutiziranja stihiskog delovanja zakona robne proizvodnje i tržišta u socijalističkom društvu proizilaze iz liberalističkih shvatanja. Divergentna stavovi po bitnim pitanjima robne proizvodnje i tržišta, ne samo što su vodili dezorientaciji teoriski misli, već su se veoma štetno odražavali i na razvoj socijalističkih samoupravnih odnosa i stvaranje takvog privrednog sistema koji bi obezbedio optimalan razvoj samoupravnog društva u celini.

Platforma SKJ je ukazala na nužnost robne proizvodnje i tržišta u samoupravnom društvu. Istovremeno, ona je na naučnim osnovama fundirala postavke o karakteru i društveno-ekonomskim obeležjima robne proizvodnje, tržišta, delovanja zakona vrednosti i samoupravnog planiranja, što je od ogromnog značaja za dalji razvoj samoupravnih odnosa i izgradnju adekvatnog privrednog sistema.

Sa rasčišćavanjem ovih pitanja ekonomska teorija je dobila siguran oslonac, a i širok prostor za istraživanje istorijskog oblika delovanja zakona vrednosti i formiranja cena u robnoj proizvodnji samoupravnog društva, preciznijeg utvrđivanja odnosa između zakona vrednosti i samoupravnog planiranja, kao i iznalaženje puteva za uspostavljanje neposrednog društvenog karaktera rada i ovladavanja udruženih proizvođača celokupnim procesom društvene reprodukcije.

La production marchande et le marché dans la société d'autogestion (attitudes de la plate-forme pour le dixième congrès de la Ligue des communistes de Yougoslavie)

R é s u m é

La plate-forme pour la préparation des attitudes et des décisions du Dixième Congrès de la Ligue des communistes de Yougoslavie représente une grande contribution idéologique et politique à l'éclaircissement de nombreux problèmes se rapportent à la production marchande et au marché dans la société d'autogestion socialiste. Elle est en même temps une contribution précieuse à la théorie économique.

La plate-forme a donné une réponse claire aux questions fondamentales de la production marchande dans la société d'autogestion. En premier lieu elle a nettement délimité les conceptions bureaucratiques et étatiques et les conceptions bureaucratiques et étatiques et les conceptions libérales des attitudes de la Ligue des communistes de Yougoslavie sur les questions principales qui se rattachent à la production marchande et au marché dans la société d'autogestion socialiste. Les bases idéologiques de la négation complète de la production marchande et du marché, la négation de l'action de la loi de la valeur et du caractère absolu de la planification centralisatrice se trouvent dans les conceptions bureaucratiques et étatistes. D'autre part, la glorification et le fétichisme de la production marchande, la

négation de la planification et du caractère absolu de l'action arbitraire de la loi de la production marchande et du marché dans la société socialiste découlent des conceptions libérales. Les attitudes divergentes sur les questions essentielles de la production marchande et du marché, ont eu pour conséquence non seulement la désorientation de la pensée théorique, mais elles se sont aussi reflétées d'une manière très défavorable sur le développement des rapports d'autogestion socialistes et la formation d'un tel système économique qui assurerait le développement optimum de la société d'autogestion dans l'ensemble.

La plate-forme de la Ligue des communistes de Yougoslavie a attiré l'attention sur la nécessité de la production marchande et du marché dans la société d'autogestion. En même temps elle a fondé sur les bases scientifiques les préceptes relatifs au caractère et aux qualités distinctives socio-économiques de la production marchande, du marché, de l'action de la loi de la valeur et de la planification d'autogestion, ce qui est d'une importance considérable pour le développement ultérieur des rapports d'autogestion et l'édification du système économique adéquat.

En élucidant ces questions la théorie économique a acquis un appui solide ainsi qu'un large champ pour les recherches historiques de la forme de l'action de la loi de la valeur et de la formation des prix dans la production marchande de la société d'autogestion, de la détermination plus précise du rapport entre la loi de la valeur et la planification d'autogestion, ainsi que la découverte des voies pour l'établissement du caractère social direct du travail et pour assurer l'influence prépondérante des producteurs associés sur le processus tout entier de la reproduction sociale.

